

ŞÜPHE(LENİ)YORUM

“شبهة، ريب، مرية، شك، تردد” (şüphe, rayb, mirye, şekk ve tereddüt) gibi farklı Arapça köklere sahip kelimeler meallerde dilimize şüphe (bazen de kuşku) kelimesiyle çevrilmektedir. Tefsir eserlerinde de durum çok farklı değildir.

Gerek Türkçe meallerde gerek meallere kaynaklık eden tefsir eserlerinde âyetlerde geçen kelimelere anlam verme hususunda gerekli hassasiyetin gösterilmediğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Bu sıkıntı, yakın anlamlı kelimelere anlam verme noktasında çok daha fazla kendini göstermektedir. Mesela Türkçe Kur’ân çevirilerinde “şüphe, kuşku” diye anlam verilen “شبهة، ريب، مرية، شك، تردد” gibi kelimelerin asıl anlamlarının ne olduğuna bakılırsa durumun vahameti anlaşılır. Söz konusu kelimelerin geçtiği âyetlere anlam verilirken bu detaylar göz ardı edilirse, Kur’ân’ın bize vadettiği her konuyla ilgili detaylara ulaşmak mümkün olmayacaktır. Bu konuyu biraz detaylandırabiliriz.

Yukarıda da dikkat çektiğimiz üzere “شبهة، ريب، مرية، شك، تردد” gibi farklı Arapça köklere sahip kelimeler meallerde dilimize şüphe (bazen de kuşku) kelimesiyle çevrilmektedir. Tefsir eserlerinde de durum çok farklı değildir. Arapça sözlüklerde ise söz konusu kelimeler genellikle eş anlamlılarıyla açıklanırken farklarına nadiren temas edilir. Yakın anlamlı kelimelerle (اللفاظ المترادفة المختلفة في اللفظ) ilgili yapılan bazı Arapça çalışmalarda “شك” ile “ريب” kelimeleri arasında herhangi bir fark olmadığı sonucuna varılması, bunun da dilde olağan karşılanması gerektiği, aksi takdirde bir kelimeyi bir başka kelimeyle tanımlamanın mümkün olmayacağına dair tespitler bile yapılabilmektedir. Bununla birlikte yakın anlamlı kelimelerle ilgili çalışmalarda kelimeler arasındaki farklara temas edildiği de olmaktadır.

Önce, “ريب، مرية، شك، تردد” kelimelerinin geçtiği bazı âyetlere verilen meallerle sorunu somut hale getirelim. Yunus 94. âyet şöyledir:

فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِّمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

Diyanet İşleri Başkanlığı’na ait mealde âyet dilimize şöyle çevrilmiştir:

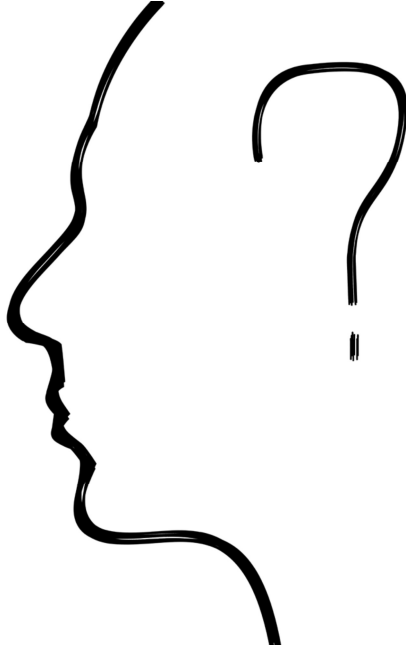
“Eğer sana indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, senden önce Kitab’ı (Tevrat’ı) okuyanlara sor. Andolsun ki, sana Rabbinden hak gelmiştir. O hâlde, sakın şüphe edenlerden olma!”

Âyetin metninde “شَكٍّ” ve “الْمُمْتَرِينَ” kelimeleri geçmektedir. İlkini kök harfleri “ش ك ك” iken ikinci kelime “م ر ي” kök harflerinden türemiştir. Farklı köke, dolayısıyla farklı anlamlara sahip iki kelimeye de mealde “şüphe” anlamı verilmiş, iki kelime arasındaki anlam farkları dikkate alınmamıştır.

Örnek verdiğimiz mealdeki durum meallerin neredeyse tamamı için söz konusudur. Mesela Türkiye Diyanet Vakfı’na ait mealde de âyet dilimize şöyle çevrilmiştir:

“(Resülüm!) Eğer sana indirdiğimizden (bu anlattığımız olaylardan) kuşkuda isen, senden önce Kitab’ı (Tevrat’ı) okuyanlara sor. Andolsun ki, Rabbinden sana hak gelmiştir. Sakın şüphelilerden olma!”

Görüldüğü üzere mealde, âyetin metninde geçen ve farklı kök harflerinden oluşan “شَكٍّ” ve “الْمُمْتَرِينَ” keli-

meleri için Türkçede birbirinin yerine kullanılan ve biri Türkçe diğeri Arapça kökenli “şüphe” ve “kuşku” kelimeleri geçmektedir. Bu mealde de tıpkı diğerleri gibi iki kelimenin farkı yok olmuştur.

Örneklerimize Bakara sûresinin 23. âyeti ile devam edelim. Âyet şöyledir:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ

Diyanet İşleri Başkanlığı'na ait meal şöyledir:

“Eğer kulumuza (Muhammed’e) indirdiğimiz (Kur’an) hakkında şüphede iseniz, haydin onun benzeri bir sûre getirin ve eğer doğru söyleyenler iseniz, Allah’tan başka şahitlerinizi çağırın (ve bunu ispat edin).”

Âyetin metninde “رَيْبٍ” kelimesi geçer. Bu kelime “ر ي ب” kök harflerinden türemiştir ve Yunus 94. âyette geçen “شَكِّ” ve “الْمُمْتَرِينَ” kelimeleriyle farklı bir köke sahiptir. Ancak Yunus 94. âyette geçen her iki kelimeye verilen “şüphe” anlamı bu âyette geçen “رَيْبٍ” kelimesine de verilmiştir. Oysa farklı köklere sahip bu üç kelimenin anlamları arasında fark vardır ve meallere bu fark yansımamaktadır. Kabul edilemez bu durumun dikkat çekici bir başka örneğini vermek istiyoruz:

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتَلَفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ

Görüldüğü üzere âyette “ر ي ب” kökünden türeyen “رَيْبٍ” kelimesi “شَكِّ” kelimesine sıfat olmuş. Sıfat tamlamasının cümleye kattığı çeşitli anlamlar vardır. İki kelime arasındaki umum-husus (içlem-kaplam) ilişkisi bu anlamlardan biridir. İki kelime arasında bir sıfat tamlamasından bahsediliyorsa bu iki kelime arasında eş anlamlılık söz konusu olmayacaktır. Âyet Diyanet İşleri Başkanlığı'nın mealinde dilimize şöyle çevrilmiş:

“Andolsun, biz Mûsâ'ya Kitab'ı (Tevrat'ı) vermiştik de onun hakkında ayrılığa düşülmüştü. Eğer daha önce Rabbinin bir sözü geçmemiş olsaydı, elbette aralarında hüküm verilirdi. Onlar da (müşrikler de) o Kur'an hakkında derin bir şüphe içindedirler.”

Bakara sûresinin 23. âyetinde aynı kökten “رَيْبٍ” kelimesini “şüphe” olarak dilimize çeviren Diyanet İşleri Başkanlığı mealı bu âyette aynı kökten “مُرِيبٍ” kelimesine “derin” anlamı vermiştir. Bunun bir gerekçesi olmalıdır.

Örnekleri çoğaltabiliriz. Ancak sorunun ne olduğunun ortaya çıktığını düşünüyor ve söz konusu kelimelere Kur'an'dan hareketle nasıl anlamlar verilebileceğini tespit etmeye yönelmek istiyoruz.

Mirye (مرية) Kelimesinin Anlamı

“مرية” kelimesinin kökü “م ر ي” harfleridir. Sözlüklerde “مَرِيءٌ النَّاقَةُ” ifadesi kullanılmaktadır. Bu, “sütünü sağlamak için devenin memelerine dokunmak, okşamak” anlamına gelir. Bu anlamdan hareketle müfâ'ale babından

“مازى فلان فلاناً” şeklinde kullanımın, “birinin, diğerinin söz ve davranışlarından anlam çıkarması” anlamına geldiği belirtilir. Kelimenin, “içeride olanın dışarı çıkartılması” anlamı merkezdedir. Yanında bıçak olması durumunda köpeğin getirdiği av hayvanının nasıl kesileceğini soran birine Allah'ın Son Nebisi “إِمر الدَّم بِمَا” يَشْتِ وَأَذْكُرْ اسْمَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ” yani “kanı bir şekilde dışarı akıt, besmele çekip ye” demiştir. Görüldüğü üzere burada da fiil “içeride var olanı dışarı çıkarmak” anlamında kullanılmıştır. Yine Arapça sözlüklerde geçen “والريح” وَتَمَرَّتِ الرِّيحُ السَّحَابَ, “تَمَرَّتِ السَّحَابَ” şeklinde geçen ve “rüzgar bulutları sağıyor, rüzgar bulutları yağdırdı” anlamına gelen ifadelerde de “bir şeyin dışarı çıkartılması, sağılması” anlamı belirgindir.

Sözlüklere göre fiilin müfâ'ale babı, bir tartışma yahut münazaradan anlam ve sonuç çıkarma anlamına da gelir. Münazarada kişiler karşısındakinde var olanı ortaya çıkarma amacıyla oldukları için münazaraya “مُمَارَاة” denildiği söylenir. Fiilin ifti'âl babından kullanımında da bu anlam mevcuttur Nitekim “يُمْتَرِي الْحَالِبُ اللَّبَنَ مِنْ” الضَّرْعِ” denir ki memeden süt sağlamak anlamındandır.

Fiilin olumsuz anlamda kullanımını göstermesi bağlamında şöyle bir rivayetten söz etmek istiyoruz. Rivayete göre Nebi (a.s.) “لَا تَمَارُوا فِي الْقُرْآنِ فَإِنَّ الْمِرَاءَ فِي الْقُرْآنِ” “كُفُّ” yani “Kur’ân hususunda yorum yapmayın, Kur’ân hususunda yorum yapmak küfürdür” demiştir.¹ Bu rivayetin farklı bağlam ve lafızları mevcuttur. Müfâ'ale babından fiilin olumsuz yönüne dikkat çekilerek “herhangi bir konuda yorum yapmak, çıkarımda bulunmak” anlamını rivayetin farklı ibarelerinde “لَا تَمَارُوا فِي” yerine “دَعُوا الْمِرَاءَ فِي الْقُرْآنِ” şeklindeki ifadeleri teyid etmektedir.

Sözlüklerde ve bazı rivayetlerdeki kullanım alanına dair edindiğimiz bilgilerden hareketle kelimenin Kur’ân'daki kullanım alanlarına da temas edelim.

Kelime 19 âyetinde toplam 20 defa geçer. 10 kez isim 10 kez de fiil olarak geçer. Fiil olarak geçtiği yerlerin üçünde müfâ'ale, ikisinde tefâ'ul, beşinde ifti'âl babında kullanılmıştır. İsim olarak beş kez sülasi master

olarak “مرية”, bir kez müfâ'le babının mastarı olarak “مراء”, dört kez de ifti'âl babından ism-i fâil olarak “ممتر” kelimesi geçmektedir.

Fiil olarak müfâ'ale babından Kehf 22. âyetinde şöyle geçmektedir:

فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءَ ظَاهِرٍ وَلَا تَسْتَفْتِ فِيهِمْ مِنْهُمْ أَحَدًا

Ashâb-ı Kehf'in sayısının ne olduğuna dair görüş bildirenlerin, herhangi bir delile dayanmadan bazı rakamlardan bahsetmelerinin gaybı taşlamak “رَجْمًا بِالْغَيْبِ” olduğu bildirildikten sonra bir delile dayanmadan onların sayısı hakkında yorum yapmamak gerektiği ifade edilmektedir. Bir yorum yapmak, çıkarımda bulunmak gerekiyorsa bunun bazı karinelere göre yapılması gerektiğini de “مِرَاءَ ظَاهِرٍ” ifadesinden anlıyoruz. Bu, yasaklanan davranıştan istisna edilmektedir. Tepenin arkasında tam olarak neyin olduğunu bilemeyiz ama yükselen dumandan hareketle yangın çıkmış olabileceğine dair bir çıkarımda bulunabiliriz. Ancak tepenin arkasında piknikçilerin mangal yaktığına dair kati bir bilgi geldikten sonra bu çıkarımı yapma hakkımız artık yoktur. O halde yukarıdaki âyeti dilimize şöyle çevirebiliriz:

“Açık bir delile dayanmıyorsan onların sayısı hakkında çıkarımda bulunmaya çalışma.”

Yine fiil olarak müfâ'ale babından Necm 12. âyetinde şöyle geçer:

أَفْتُمَارُونَ عَلَى مَا يُرَى

Âyetin öncesinde Muhammed (a.s.)'in Cibril vasıtasıyla Allah'tan vahiy aldığına dair ifadeler geçmektedir. Yani sûrenin başından beri vurgu, onun insanlara tebliğ ettiği şeylerin vahiy ürünü olduğu, içine doğan bazı hissiyattan hareketle kendisinin derlediği ve Allah'a nispet ettiği şeyler olmadığıdır. Bilinçli bir şekilde Cibril'i gördüğü, yaşadıkları hususunda bir şüphesinin olmadığıdır. İşte söz konusu âyetinde tüm bunlara rağmen onun insanlara tebliğ ettiği şeyler hususunda yorumlar yapanlara itiraz edilmekte, “herşeyi gören o olmasına

1 Ebû Dâvud, Sünen, Sünnet, 5.

rağmen onun gördükleri hususunda yorum mu yapıyorsunuz?” denilmektedir. Nitekim, Muhammed (a.s.) ile ilgili mecnun, sâhir, kahin, şair gibi nitelendirmelerde bulunanlar vardı ve bunlar kendilerine tebliğ edilen şeylerin vahiy olmayıp insan sözü olduğuna dair görüşlerini ifade ediyorlardı. O halde âyeti dilimize şöyle çevirebiliriz:

“Bizzat kendisinin gördükleri hususunda yorumlar mı yapıyorsunuz?”

Fiil olarak müfâ’ale babından geçtiği son yer Şûrâ 18. âyettir:

أَلَا إِنَّ الَّذِينَ يُمَارُونَ فِي السَّاعَةِ لَفِي ضَلَالٍ بَعِيدٍ

Yukarıdaki âyet, “o saat” hakkında yorum yapan, kurgular oluşturanlardan bahsediyor olmalıdır. İlgili âyetlere bakıldığında yeniden dirilip hesaba çekilme hususunda çeşitli kurgulara tabiri caizse hüsnü kuruntulara sahip kişiler olduğunu görüyoruz. Mesela Fussilet sûresinin 50. âyetinde, şayet o saat gelir de bir hesaplaşma olursa Allah tarafından iyi bir muameleyle karşılaşacaklarını söyleyen (وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُجِعْتُ إِلَى رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لِلْخُسْنَى) kafirlerden bahsedilmektedir. Benzer şekilde Kehf sûresinin 36. âyetinde de kendine karşı büyük yanlış yapan kişi, şayet o saat gelir de hesaplaşma olursa Allah katında güzel bir konumunun olacağına dair kuruntu (وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُودْتُ إِلَى رَبِّي) yapmaktadır. Bakara sûresinin 80. âyetinde de belki birkaç gün yanıp eninde sonunda cennete gideceklerine dair kurguları olanlar eleştirilmektedir (وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَعْدُودَةً). Tüm bunlar bize o saat hakkında yorumlar yapan ve çeşitli kurgular üreten insanlar olduğunu gösteriyor. O halde yukarıdaki âyeti dilimize şöyle çevirebiliriz:

“O saat hakkında kurgular yapanlar açıkça yoldan çıkmış olanlardır.”

“Kurgu” anlamıyla ilgili olarak “م ر ي” kökünden türeyen fiil ve isimler kullanılmaktadır. Mesela Fussilet sûresinin 54. âyetinde “أَلَا إِنَّهُمْ فِي مِرْيَةٍ مِنْ لِقَاءِ رَبِّهِمْ” şeklinde geçen ifadedeki “مِرْيَةٍ” kelimesiyle, hesap günü görecekları muameleye dair oluşturdıkları kurguya atıfta

bulunuluyor olmalıdır. “مِرْيَةٍ” kelimesinin “matar bina-i nev” kalıbında olması da dikkat çekicidir. Dolayısıyla yukarıdaki ifade dilimize “İşin gerçeği şu ki; onlar rableriyle karşılaştıklarında görecekları muameleye dair kuruntular içindedirler.” şeklinde çevrilebilir. Yine aynı kökten fiilin geçtiği Duhân sûresinin 50. âyetinde de (إِنَّ هَذَا مَا كُنْتُمْ بِهِ تَمْتَرُونَ) hesap gününe dair kurgular oluşturanlardan bahsedilmektedir. Âyet dilimize “işte hakkında kurgular oluşturduğunuz gerçek” şeklinde çevrilebilir.

“م ر ي” kökünden fiil olarak tefâ’ul babından iki kullanım vardır. İlki Kamer sûresinin 36. âyetidir. Âyet şöyledir:

وَلَقَدْ أَنْذَرَهُمْ بَطْشَتَنَا فَتَمَارَوْا بِالنُّذُرِ

Âyette geçen “بَطْشَتَنَا” ifadesiyle, helakla sonuçlanan son büyük darbe kastediliyor olmalıdır. Âyette geçen “النُّذُرِ” ifadesiyle de ölücü darbeyi haber veren, onun emareleri olan öncü uyarılar kastediliyor olmalıdır. Nitekim Kamer sûresinin 33. âyetinde “كَذَّبَتْ قَوْمُ لُوطٍ” denilerek Lut kavmine asıl büyük darbenin öncüsü olan uyarıların geldiği haber verilmektedir. Nuh kavmine, tufanın belirtiileri olan öncü alametlerin geldiğini gösteren âyetler dikkat çekicidir. Bu sebeple olsa gerek, tufan sonrası Nuh kavmi için “فَكَيفَ كَانَ عَذَابِي” denilmektedir. Yine Firavun ailesine de, denizde boğulmayla sonuçlanacak asıl darbenin öncüleri olan uyarıların geldiği bildirilmektedir. O halde yukarıdaki âyette anlatılan şey, Lut kavmine asıl büyük darbe öncesi onun öncüleri olan uyarıların geldiğini ama bu uyarılar konusunda yorumlar yaptıkları, bu emarelerin büyük darbeye irtibatını kurmadıkları hususu olabilir. Bu açıdan âyet dilimize şöyle çevrilebilir:

“Asıl büyük darbemiz hakkında onları uyardı da onun öncüsü olan uyarıları yanlış yorumlamışlardı.”

Nitekim Hicr sûresinin 63. âyetinde Lut kavmine gönderilen elçiler “قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ” yani “sana, onların hakkında yorumlar yaptıkları şeyi getirdik” diyerek onların öncü uyarılar hakkında yorumlar yaptıkları dile getirilmektedir.

“م ر ي” kökünden fiil olarak tefâ’ul babından ikinci kullanım şöyledir:

فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى

Rahman sûresinde pek çok kez “فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكَ تَتَمَارَى” ifadesi geçmektedir. Bu ifadedeki “tekzib” ile Necm sûresinin yukarıdaki âyetinde geçen “temâri” ifadesi arasında fark olmalıdır. Dolayısıyla bu âyete “Rabbini-zin hangi nimetini yalanlıyorsunuz” anlamı verilemez. Mekkelilerin Kâbe sebebiyle çeşitli menfaatlara sahip bir şehrin sakinleri olduğuna vurgu yapan çeşitli âyetler bulunmaktadır. Mekkeliler kendilerine tebliğ edilen dine göre hareket ederlerse sahip oldukları imkanlardan mahrum kalacaklarını düşünüyorlardı. Oysa bu imkanları onlara Kabe sebebiyle Allah lutfetmişti. İşte Mekkeliler bu nimetler hakkında yanlış yorumlar yapıyorlardı ve yukarıdaki âyet bu durumu ifade ediyor olmalıdır. O halde âyeti şöyle dilimize çevirebiliriz:

“Yalana sarılmak için rabbinizin size sunduğu imkanlar hakkında nasıl da yorumlar yapıyorsunuz.”

“م ر ي” kökünden fiil olarak ifti’âl babından beş kullanım bulunmaktadır. İlki Zuhuruf sûresinin 61. âyetidir. Âyet şöyledir:

وَأَنَّهُ لَعَلَّمٌ لِلسَّاعَةِ فَلَا تَمْتَرُنَّ بِهَا وَاتَّبِعُون هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ

Âyette, İsa (a.s.)’ın doğumunun yeniden diriliş için bir bilgi ifade ettiği, bu konuda çeşitli kurgular üretilmesi gerektiği bildirilmektedir. Çeşitli âyetlerde İsa (a.s.)’ın Allah’ın oğlu olduğuna dair iddiada bulunanlardan söz edilmektedir. Bu ve benzeri kurgular üretilmiş olmalıdır. Âyete şöyle meal verebiliriz:

“O, yeniden diriliş için kesin bir bilgidir. O halde bu konuda sakın yorumlar yapmayın. Bana uyun, doğru olan yol budur.”

Aynı fiil kalıbıyla ve aynı konuyla ilgili olarak Meryem sûresinin 34. âyeti de şöyledir:

ذَٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ

“Bu, Meryem oğlu İsa; hakkında yorumlar yaptıkları gerçek söz.” (Meryem 19/34)

En’âm sûresinin 2. âyetinde de insanların ecel konusunda yorumlar yaptıkları ifade edilmektedir. Âyet şöyledir:

هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ طِينٍ ثُمَّ قَضَىٰ أَجَلًا وَأَجَلٌ مُّسَمًّى عِنْدَهُ ثُمَّ أَنْتُمْ تَمْتَرُونَ

“Belirlenmiş bir ecel de O’nun katındadır. Hal böyleyken siz yorumlar yapıyorsunuz.” (En’âm 6/2)

İfti’âl babından Duhân sûresinin 50 ve Hicr sûresinin 63. âyetlerine yukarıda yer vermiştik. Şimdi bu kökün isim kullanımlarına bakalım. Master olarak beş defa “مرية” şeklinde kullanım bulunmaktadır. Bu, nev’î master olarak bir kurgu, kuruntu, yorum şeklini ifade etmektedir. Yani herhangi bir konuda bir tür kurgu, kuruntu ve yorum anlamına gelmektedir. Daha önce geçtiği üzere Fussilet sûresinin 54. âyetinde, bazı insanların Allah’la karşılaştıklarında iyi bir muameleyle karşılaşacaklarına dair kuruntuları “مرية” şeklinde ifade edilmektedir. Hud sûresinin 17. âyetinde yine “مرية” kelimesiyle, ilahi kitaplar arasındaki tasdik ilişkisine dikkat çekilerek Kur’ân’ın Allah’ın kitabı olmadığı hususunda bir kuruntunun içerisinde olunmaması gerektiği emredilir. “مرية” kelimesi aynı konuyla ilgili olarak Hacc sûresinin 55. âyetinde de geçmektedir. Hud sûresinin 109. âyetinde “مرية” kelimesi kullanılarak, müşriklerin kutsadıkları değerler hususunda bir kurgu içinde olunmaması gerektiği mutlak bir dille emrediliyor. Buradan, şirk hususunda iyi niyetle temellendirilecek bir hoşgörü ortamının söz konusu olmayacağı vurgulanmış olmalıdır. Şirk konusunda Muhammed (a.s.)’ın dahi bazı âyetlerde uyarılması bunu teyid etmektedir.² Dolayısıyla söz konusu âyetin “فَلَا تَكُ فِي مَرْيَةٍ مِّمَّا يَتَّبِعُ هَٰؤُلَاءِ” diye başlayan bölümünü dilimize “Bunların kendilerine kulluk ettikleri şeyler hususunda herhangi bir kurgunun parçası olma” şeklinde çevirebiliriz. Secde sûresinin 23. âyetinde “مرية” kelimesi önceki ilahi kitaplara dair bir kurguya dikkat çekmektedir. Musa (a.s.)’a verilen kitabın ilahi olduğu ve İsrailoğulları’na yol gösterdiği vurgulandıktan sonra Muhammed (a.s.)’a

2 İsrâ 17/73 vd.; Zümer 39/65.

bu kitapla karşılaşma yani ilişki hususunda bir kurgu içinde olmaması gerektiği emredilmektedir. Musa (a.s.)'a verilen kitabı Yahudilerin sahiplenmesi, onun anlamında tahrif yapmaları Müslümanların bu kitaba karşı mesafeli durmalarını gerektirmemektedir.

“م ر ی” kökünden müfâ’ale babından mastar olarak “مراء” şeklinde bir yerde geçmektedir. Daha önce de ele alındığı üzere Kehf sûresinin 22. âyetinde Ashâb-ı Kehf’in sayısının ne olduğuna dair görüş bildirenlerin, herhangi bir delile dayanmadan bazı rakamlardan bahsetmelerinin gaybı taşlamak “رَجُمُ الْغَيْبِ” olduğu bildirildikten sonra bir delile dayanmadan onların sayısı hakkında yorum yapmamak gerektiği ifade edilmekteydi. Bir yorum yapmak, çıkarımda bulunmak gerekiyorsa bunun bazı karinelere göre yapılması gerektiği de “مراء ظاهراً” ifadesinden anlaşılmaktadır.

“م ر ی” kökünden ifti’âl babının ism-i fâili olarak “ممر” kelimesi dört defa geçmektedir. Bakara sûresinin 147. âyetinde kiblenin tahvilinin ilahi bir gerçek olduğu belirtildikten sonra bu konuda yorum yapanlardan olunması emredilmektedir. Âli İmran sûresinin 60. âyetinde de İsa (a.s.)’ın yaratılışının Adem’in yaratılışı gibi olduğu olduğuna dikkat çekilip bu konuda da yorum yapıp kurgu üretenlerden olunmaması istenmektedir. Enam sûresinin 114. âyetinde kitabın mufassal olarak indirildiği, daha önce kendilerine kitap verilenlerin bu kitabın Allah’tan olduğunu bildikleri bildirilmekte, durum böyle iken başka bir hüküm kaynağı aranmaması ve yorum yapanlardan olunmaması emredilmektedir. Kitabın mufassal yani detaylar içeren bir yapıda inzal olduğunun söylendiği âyetle “ممر” kelimesinin kullanılması, Kur’ân hususunda yorum yapmanın yasak

olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda Yunus sûresinin 94. âyeti de dikkat çekicidir. Âyet şöyledir:

فَإِنْ كُنْتَ فِي شكٍّ مِمَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَأُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ

İleride görüleceği üzere âyetle geçen “شك” kelimesi herhangi bir konudaki kafa karışıklığını ifade etmektir. Muhammed (a.s.), kendine inen âyetlerin Allah’tan bir vahiy olup olmadığı hususunda kafa karışıklığı yaşamış olamaz. Yaşadıysa da bu ilk vahiy tecrübesi için geçerli kabul edilebilir. İlkinden sonra bu kafa karışıklığı devam etmiş olamaz. O halde yukarıdaki âyetle söz konusu edilen kafa karışıklığı herhangi bir konuda hüküm vermayla ilişkilendirilebilir.

Kendisine inen şeylerin vahiy olup olmadığını Ehl-i kitaba danışması düşünülemez. Yaşadığı bu kafa karışıklığından kurtulmasının yolu olarak kitabı kıraat edenlere danışması emrediliyor. Devamında yorum yapanlardan olmaması hususunda uyarılıyor.

Toparlayacak olursak “م ر ی” kökünden ister fiil ister isim olsun Kur’ân’daki kullanımlarda “şüphe” kelimesiyle dilimize çevirebileceğimiz bir anlam söz konusu değildir. Bu kökten kullanımlarda merkezde hep “yanlış yorum, kurgu, kuruntu (yapmak)” anlamı vardır.

Rayb (ريب) ve Şekk (شك) Kelimelerinin Anlamı

“ريب” ve “شك” Kelimelerinin ne anlama geldiğini tespit etmeden önce şu hususa dikkat çekmek istiyoruz. Bu iki kelimenin aynı anlama gelmediğini, ikisi arasında anlam farkı olduğunu açıkça gösteren bir durum vardır ki o da bu iki kelimenin Kur’ân’da sıfat-mevsuf ilişkisiyle kullanılmış olmasıdır.

Bilindiği üzere Arapçada “sıfat” nesne ve kavramları niteleyen yahut belirten isimlere denir. Nitelenen isme “mevsuf” adı verilir. Sıfat müştak yahut müştak kapsamına sokulabilen kelimelerden olur. Bu durumda Arapçada sıfat olacak kelimenin iki özelliği olmalıdır; a. vasıf olmalı, b. türemiş olmalı. İsm-i fâil, ism-i mef’ûl gibi kelimeler sıfat olurken kişi ve anlam isimleri mevsuf olur. Arapçada niteleme veya belirtme özelliği taşıyan kelime, cümledeki konumuna göre sıfat yahut başka bir öge olur. Mesela “صغير” kelimesi “البيت صغير” cümlesinde haber, “البيت الصغير” cümlesinde sıfat konumundadır. Benzer durum belirtme sıfatlarında da vardır. “هذا بيت” cümlesinde işaret ismi olan “هذا” mübteda iken “هذا البيت” cümlesinde sıfattır. Denilebilir ki Arapçada sıfat şekle bağlı bir yapıdır. Sıfatı cümle içindeki konumu ile yapısı belirler. Yapısı itibariyle niteleme özelliği taşıyan kelimelere sıfat-ı müşebbehe denir. Cümle içinde sıfat konumunda olan bir kelimenin cümleden atılması cümlemin anlamında her zaman büyük bir eksikliğe sebep olmaz. Ancak cümle olarak gelen sıfatın cümleden atılması eksikliğe sebep olur.³

Arapçada sıfatın cümleye kattığı anlamın ne olduğu bizim konumuz açısından önem taşımaktadır. Türkçe olarak “kırmızı araba” şeklinde bir sıfat tamlaması kurduğumuzda birden fazla araba içerisinde kırmızı olanı kastederek kayıtlama ve belirleme yaparız. Arapçada da sıfatın tahsis işlevi olduğu belirtilir. Tahsis edilen kelime, hususilik kazanır. Bu onun tanımlanmasını, diğerlerinden ayırtilmesini sağlar. Sıfatlar arttıkça mevsufun hususiyeti ve belirginliği artar.

Kur’ân’da geçen müştak kelimelerin sıfat mı yahut başka bir öge mi olduğunun tespiti önem arzeder. Mesela “الْحَكِيم” kelimesi “تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ” âyetinde sıfat

iken “فَإِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ” âyetinde haberdır. Öte yandan mevsuf konumundaki kelime müştak da olabilir. Mesela “وَكَانَ رَسُولًا نَبِيًّا” ifadesi sıfat terkididir. Çünkü “رسول” ve “نبي” kelimeleri arasında umum-husus ilişkisi vardır ve bu ilişki “وكان نبيا رسولا” şeklinde bir kullanıma izin vermemektedir. Kur’ân’da geçen nebi ve rasul kelimelerinin kullanım şekilleri de bunu teyid etmektedir. İki kelime atıf harfiyle birbirine atıf yapılarak kullanılmaktadır (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ مِنْ رَسُولٍ وَلَا نَبِيٍّ إِلَّا). Ama “كان نبيا رسولا” şeklinde bir ifade geçmemektedir. Yine “إِنَّهُ كَانَ صَدِيقًا” ifadesi de sıfat terkididir. “نبي” kelimesi arasında da umum-husus ilişkisi vardır. Kur’ân’da “نبي” kelimesi “صديق” şeklinde geçen bir ifade olmadığı gibi “صديق” kelimesi Kur’ân’da nebi olmayanlar için de kullanılmaktadır. Oysa cümle içindeki konumu itibariyle haber olan müştak kelimeler arasında yer değişimleri görülebilmektedir. Mesela, “حكيم” ve “عليم” kelimeleri Kur’ân’da “وَهُوَ الْحَكِيمُ الْعَلِيمُ” şeklinde geçebildiği gibi “الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ” şeklinde de geçmektedir.

Yukarıda “ريب” ve “شك” kelimelerinin Kur’ân’da sıfat-mevsuf ilişkisiyle kullanılmış olmasının iki kelime arasında anlam farkı olduğunu söylemiştik. Bu iki kelime altı âyetle “فِي شَكٍّ مُرِيبٍ” şeklinde geçer. Bazı âyetlerde de “شك” kelimesi “مُرِيبٍ” kelimesi ile kayıtlanmadan mutlak olarak geçer.

O halde bu iki kelimenin geçtiği âyetleri dilimize çevirirken her ikisi için de aynı Türkçe kelimeyi mesela “şüphe” yahut “kuşku” kelimelerini kullanmamalıyız. Bu durumda “ريب” ve “شك” kelimelerinin anlamını tespit etmemiz gerekecek.

Kur’ân’da “ري ب” kökünden isim yahut fiil formunda 35 âyetle 36 kullanım bulunmaktadır. 36 türevin 9’u fiil, 27’si isimdir. Fiillerin tamamı ifti’âl kalıbındadır. İsimlerin 18’i sülasi mastar olan “رَبٌّ”, bir tanesi mastar bina-i nev olan “رَبِّية” 7’si, if’âl kalıbının ismi fâili olan “مُرَاتِبٌ” şeklindedir.

3 İbn Hişâm en-Nahvî’nin (ö. 761/1360), katru’n-nedâ ve bellû’s-sadâ, ; Cemal Işık, Arapça Sıfat Tamlamalarının Türkçe ile Karşılaştırılması, Ekev Akademi Dergisi, yıl: 19, sayı: 64 (Güz 2015), s. S. 41 vd.

“رَابِّي هَذَا الْأَمْرَ” ifadesi kişiyi sıkıntıya sokan hali ifade etmek için kullanılır. Buradaki sıkıntı “tereddüt ve kararsızlık” kaynaklı olmalıdır. “أَرَابَ الرَّجُلُ” ifadesi de kişinin tereddüt ve kararsızlık halini ifade etmektedir. Dolayısıyla “الرَّيْبُ”, “tereddüt ve kararsızlık” anlamına gelir. Nitekim Tevbe sûresinin 45. âyetinde kelime “وَإِذَا بَلَغَ الْهُؤُلَاءُ مِنْهُمْ فِي رَيْبِهِمْ بِبَرْدَدُونِ” şeklinde geçmekte, âyet-te bir nevi “الرَّيْبُ” kelimesinin tanımı yapılmaktadır. Yani “الرَّيْبُ” halinde olmak herhangi bir konudaki tereddütü ifade etmektedir. Bu hal, insanı yoran, yıpratıcı dola-yısıyla giderilmesi gereken bir haldir. Nitekim Tur sû-resinin 30. âyetinde geçen “رَيْبَ الْمُؤْمِنِ” ifadesi de “الرَّيْبُ” kelimesinin yıpratıcı yönünü göstermektedir.

“رَيْبُ” kelimesiyle ilgili olan “tereddüt ve kararsızlık” herhangi bir konuyla ilgili birden fazla ihtimalin varlığı sebebiyle olmalıdır. Özellikle kelimenin iftial babından kullanımlarında bu öne çıkmaktadır.

Mesela Ankebut sûresinin 48. âyetinde Muhammed (a.s.)’in daha önce kitabı bilgiye sahip olmadığı bil-gisi verildikten sonra böyle bir birikime sahip olsaydı insanların tereddüt yaşayacakları söylenmektedir (إِنِّي لَأَرَاتُكُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ). Bu tereddüt, acaba bunlar kendisine vahyediliyor mu yoksa önceki birikimiyle kendi mi der-liyor? şeklinde olurdu. Ancak onun okuduğu şeylerin vahiy ürünü olduğu gerçeği kolayca anlaşılabilir. Kur’ân’da, birden fazla ihtimal sebebiyle yaşanan tereddüt halinin bazen kulun çabası, bazen de Yüce Allah’ın bilgi vermesi ile izale edilebileceğinin örnekleri vardır. Mesela Maide sûresinin 106. âyetinde ölen kişi aleyhinde borç şe-hadetinde bulunanların doğru söyleyip söylemedik-leri hususundaki tereddütü (إِنْ أَزْتَيْتُمْ) izale etmek için şahitlere namaz sonrası yemin teklif ederek manevi baskıyla bu tereddütten kurtulunabileceği tavsiye edilmektedir. Talak sûresinin 4. âyetindeki tereddüt

ise ilahi bildirim ile izale edilmektedir. Âyetle âdetten kesilmiş, âdet görmesi gerekirken çeşitli sebeplerle âdet görmeyen yahut hamile olan kadınların iddeti hakkında tereddütler neler olabilir? Bu kadınlar iddet bekleyecek mi? Evet ise ne kadar süreyle bekleye-cekler? Bu soruların cevabını Yüce Allah vermekte ve tereddüt izale edilmektedir.

Kitab’ın Allah’tan olduğuna vurgu yapılan âyetlerde geçen “لَا رَيْبَ فِيهِ” ifadesiyle, insanların kafalarındaki tereddütlere atıfta bulunmaktadır ki buradaki te-reddüte de birden fazla ihtimalin varlığı kaynaklık etmektedir. Muhammed (s.a.v.) ‘in tebliğ ettiği şeyler gerçekten Allah’ın ona bir vahyi mi yoksa kendisinin derleyip uydurduğu şeyler mi? Bu tereddütün izalesi için tavsiye edilen çözüm ise şöyle ifade edilmektedir:

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ

“Kulumuza tenzil ettiğimiz hususunda tereeddüt edi-yorsanız, haydi onun misli bir sûre getirin.” (Bakara 2/23)

Hem kendi içinde tutarlı hem de önceki kitapları tasdik eden, o kitaplarda haber verilen neshleri gerçekleştiren bir metnin en ufak bir parçasını dahi insanlar oluş-turamazlar. Herhangi bir ağacın tek bir yaprağının dahi tüm imkanlar ortaya konsa da meydana getirileme-yeceği gibi. Kitabın öncekilerle örtüşmesi ve Allah’ın koyduğu ilme göre kendi kendini tafsîl etmesi onun Allah’tan olduğunu göstermektedir. Şu âyet bunu ifa-de eder:

وَمَا كَانَ هَذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ تَضْدِيقُ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلُ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ

“Bu Kur’an, başkası tarafından uydurulup Allah’a mal edilmiş değildir. Aksine önceki kitapları ken-dinde olanla doğrulayan, o Kitapları açıklayan, içinde şüpheye yer olmayan ve varlıkların Rabbi tarafından indirilmiş olan kitaptır.” (Yunus 10/37)

